

“O‘ZBEK FILOLOGIYASI: MUAMMO VA YECHIMLAR” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

SHE'RIY DIALOGDA AXBOROT (TUYG‘U) ALMASHINUVI

Sa’dulla Matyakupov,
filologiya fanlari doktori dotsent,
Nukus davlat pedagogika instituti

She’riy tafakkurda dialog tushuncha poetik mohiyatini ochib beradigan asosiy estetik vosita, badiiy muloqot so‘z – g‘oya – matnni anglash uchun tayanch markaz vazifasini o‘taydi. Munosabat hamda talqin esa lirik ifoda tabiatini belgilaydi. Unda muallif va qahramon, tasavvur va taassurot bir-biriga qorishadi. “Badiiy matnda dialogizm muallif va personajlarning fikrlash tipi bo‘lib, badiiy-nutqiy shaklda kommunikativ (muloqotiy) qurilma vazifasini bajaradi, inson ongini shaxslararo muloqotga olib kiradi... M.Baxtinning fikricha, muallif MEN va O‘ZGA dialogida qatnashadi” [Болтабоев: 10]. Shu ma’noda, ijodkorning ichki hissiyot boshqaruvi va tashqi muhit bilan o‘zaro muloqoti badiiy idrok imkoniyatlarini shakllantiradi. Mazkur jarayon voqelikka nisbatan munosabatli nutq sifatida (men, sen, o‘zga) aks etadi. To‘g‘rirog‘i, aniqlik va mavhumlikaro mutanosiblashgan tasvir hamda tasavvur uyg‘unligini hosil qiladi. Zero, “Badiiy asar kitobxon bilan muloqotga kirishishi natijasida matn va resipient bir-birini to‘ldiradi, boyitadi. Bunday adabiy muloqot jarayonida adresant (muallif) bilan adresat (kitobxon) qatnashadi. Bu jarayondagi dialogiyaviylik muallif tomonidan tavsiya etilgan matnning mazmunini o‘zgartirmaydi, balki uni qabul qilishning turlichaligi tufayli matn talqinida mazmunning yangi-yangi qirralari ochiladi” [Болтабоев: 12-13].

Darhaqiqat, lirikada so‘zga yuklatilgan ritorik munosabat tadqiq sahniga chiqqan holda matndagi nozik tuyg‘u muallif shaxsiyati va she’r ruhiyatini bir-biriga muqobillashtiradi. Aynan badiiy nutqda tasavvur va g‘oya raqobatga kirishuvini inobatga olsak, mazkur masala mohiyati yanada oydinlashadi. Muloqotning kechishida hayrat, zavq, taajjub, istak, murojaat va ularni anglash mohiyatan o‘zaro tutashadi. To‘g‘rirog‘i, monologlashgan dialog aloqalari tizimida tasavvur ziddiyatining (mohiyatni tasdiqlash yoki inkor etish) davomiyligi yetakchi tamoyil darajasiga ko‘tariladi. “Shoir ijodida onglilik miqyosi adabiy dastur hamda davr ruhiyati doirasida kechadi... Ijodkor ijodiy izlanishi, materiya qamrovi va kelajakka payvandlangan quvvat-hofiza talqin subyektivizmini tayin etadi” [Поляков: 262], deya ta’kidlaydi rus adabiyotshunosi M.Y.Polyakov. Shu ma’noda, A.Oripov ijodida falsafiy mushohadalarga ega bo‘lgan turli mavzulardagi dialog asosiga qurilgan she’rlarni uchratamiz. Xususan, shoirning “Ajrim” she’rida ota-bolaning savol-javobi

“O‘ZBEK FILOLOGIYASI: MUAMMO VA YECHIMLAR” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

orqali insoniyat uchun eng muhim qadriyatlar sanalgan do‘stlik, vafo va sadoqat masalalari haqida mushohada yuritiladi:

Dunyoning yarmini sayr etdi o‘g‘lon,

Kelib otasidan so‘radi ajrim:

– Chin do‘st topolmadim, nega, otajon?!

Ota esa jim...

– Nega savolimga bermaysiz javob?!

O‘g‘lon turar edi nolakor, haqir.

Ota javob berdi uh tortib shu tob:

– Sen ham bor narsani axtar-da axir!.. [Орипов: 335]

Hayot haqiqati bilan qalb haqiqatining uyg‘un sintezi, davr psixologiyasi bilan qalb manzaralarining omuxta ifodasi A.Oripov she‘rlaridagi falsafiy-psixologik talqinning o‘ziga xos ko‘rinishidir. She‘riyatda dialog va monolog muvozanati estetik omildan badiiy konsepsiyaga o‘tadigan ko‘prik vazifasini bajaradi. Rivoya texnikasi va adabiy til kesimida shakllanadigan badiiy ifoda malakasi badiiy g‘oyani tavsiflaydi. Ziddiyat hamda uyg‘unlik tushunchaning muayyan ikki qirrasini bo‘lib, tafakkurning dialoglashgan mazmuni esa tuyg‘u, idrok sezgisini mantiqan asoslaydi. Aniqrog‘i, aql va imkoniyat murosaga kelishi ijodkor subyektiv munosabati hosil bo‘lishiga zamin hozirlaydi. Unda so‘z va tasvir, tushuncha va tasavvur, matn va konsepsiya aloqasi badiiy nutq tipini tartibga solishga intiladi.

Adabiy talqinda lirik ifoda subyektiv va tasvir obyektiv bir-birini taqozo etadi. Shu sababli ijodkor pozitsiyasi bevosita hamda bilvosita hamkorlik munosabatini tavsiflaydi. Tasavvur asnosida she‘riy qahramon shaxsiyati muallif dunyoqarashi bilan to‘qnashadi. Natijada dialog ifoda vositasi sifatida harakatdagi badiiy voqelikni boshqaradi.

Dil dedi: – parchalab-parchalab o‘ydim,

Neki bo‘lgan bo‘lsa taqdirga yo‘ydim.

Otashga kelibman yozug‘im bilan:

“Men uning sog‘inchin, shu zahot tuydim”.

[Абдували Қутбиддин: 39].

A.Qutbiddin she‘ridagi Dil va Jon muloqotida muallif e‘tiqod masalasini ko‘taradi. She‘r darddan yaralar ekan, uning tilini, tabiatini oddiy so‘zlar bilan tushuntirish juda mushkul. Shoir o‘zi anglagan haqiqatlarnigina she‘rga solganda, haqiqiy she‘r dunyoga keladi. Adabiy talqinda dil va jon muloqoti illustratsiyasi falsafiy mushohadani mustahkamlashga xizmat qiladi. Aniqrog‘i, monologik nutqning subyektiv shakli ijodiy mantiqni hayotiy mezonlardan uzoqlashtiradi.

“O‘ZBEK FILOLOGIYASI: MUAMMO VA YECHIMLAR” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Masofa orasidagi tafovut sezim hamda idrok ziddiyatini hosil qiladi. Dramatizm va psixologizm jilg‘alaridan sizib chiqadigan tuyg‘uda e‘tiqod asosiy masalaga ko‘tariladi. Tafsilotdan ko‘ra, uning mohiyatiga ishora mulohazani alohida bo‘laklarga ajratadi.

Tug‘ilganda “ichi bo‘sh idish” –

Kim? – desa, ayt: insondir, inson!

Nima bilan to‘ldirsang uni

O‘sha bo‘lar inson begumon. [Улуғбек Ҳамдам: 181].

U.Hamdam qalamiga mansub she‘rda muallif so‘z badiiy quvvat-hofizasini oshirish vositasida unga qo‘shimcha falsafiy ma‘no salmog‘ini yuklaydi. She‘rda betakror rivoya uslubi, bir butun badiiy voqelik ustuvorlashadi. Universal g‘oya va uning yaxlit tasavvurga ko‘chgan ifodasi ijodkor konseptualligini belgilovchi omil bo‘lib, muallif dunyoqarashi hissiy idrokni tartibga soladi. Kitobxon shoir yaratgan tasavvur borlig‘ida ruhiy kechinmadoshlikka erishadi. Badiiy nutqda moddiylashgan tushuncha axborot hamda obraz dialogini vujudga keltiradi.

Qayerga

Ketyapman? – dedim

Xudoga!!! [Гулжамол Асқарова: 267].

G.Asqarovaning “Savol-javob” she‘ri atigi 3 satr, 4 so‘zdan iborat, unda inson hayoti va mohiyati muloqot shaklida aniqlashgan teran mushohada jilvalanadi. Matnda inson ibtidosi hamda intihosi munozaraga kirishadi: unda e‘tirof ta‘kidni to‘ldirish barobarida zug‘um, iddao va hayrat umumlashadi. Odamzod shuuri mushohadasi aynan ritorik ohang manzarasini yaxlit ifodalashga yo‘g‘riladi. Muallif katta savol va uning ta‘rifsiz javobini tadqiq markaziga chiqaradi. Shoir qismati azal-azaldan iztirobni anglash jarayonidan iborat bo‘lib, unga eltadigan masofa ziddiyatlarga ixtisoslashgan. Ammo razolatga qarshi ezgulik maydonga chiqadi, to‘rt so‘zdan tashkil topgan adabiy talqin ijodkor taktikasini oydinlashtirishga ham xizmat qiladi. Unda monolog va dialog badiiy nutq tiplari sifatida bir-birini to‘ldirgan holda teranlik va taranglik nisbatini ta‘minlaydi. San‘atkor badiiy konsepsiyasining mantiqiy taraqqiyotini belgilagan omillar uslubiy izlanishlar mohiyatini anglashda kalit vazifasini o‘taydi.

Adabiyotlar:

1. Абдували Қутбиддин. Бор. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 2011.
2. Асқарова Г. Эркалик имтиёзи. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 2012.
3. Болтабоев Ҳ. XX аср адабиётшунослигида диалогизм ва Михаил Бахтиннинг адабий-эстетик таълимоти // Филология масалалари. – Тошкент, 2016. – № 4.

“O‘ZBEK FILOLOGIYASI: MUAMMO VA YECHIMLAR” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

4. Орипов А. Танланган асарлар. II жилд. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 2001.
5. Поляков М.Я. Вопросы поэтики и художественной семантики. – Москва: Советский писатель, 1986.
6. Ҳамдамов У. Эски дунё ва янги мен. – Тошкент: Янги аср алоди, 2018.

